

Journal of Analytic Divinity
International Refereed Journal

E-ISSN: 2602-3792

Aralık /December, 2020/ 4 (2): ss-pp 127-147

Dine Karşı Din: Ali Şeriatî'nin İki Kutuplu Din Anlayışı

Religion Vs. Religion: Bipolar Religious Understanding Of Ali Shariati

Rahim Ay

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve
Din Bilimleri Bölümü
Assist. Prof. Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Sciences, Department
of Philosophy and Religious Sciences
Ankara/Turkey, rahimay@ybu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3486-1031>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 7 Eylül/September 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 25 Kasım/November 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Aralık/15 December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Kış-Aralık/ Winter-December

DOI: <http://doi.org/10.46595/jad.822933>

Cite as/ Atıf: Ay, Rahim. "Dine Karşı Din: Ali Şeriatî'nin İki Kutuplu Din Anlayışı", *Journal of Analytic Divinity* 4/2 (December 2020), 127-147.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/jad> | **e-mail to:** editorjand@gmail.com

Copyright © Published by Özcan Güngör, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi / Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies, Ankara-Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Makale konumuz, çağdaş Müslüman düşünür ve sosyolog Ali Şeriati'nin (öl. 1977) iki kutuplu din anlayışını ifade eden "dine karşı din" kavramıdır. Çalışmamızın amacı, Şeriati'nin dine karşı din ifadesiyle neyi kastettiğini, iki uçta yer alan tevhid dini ve şirk dini adlandırmasının sadece İslam ile mi sınırlı olduğunu, yoksa bunu bütün semavi dinlere hatta tüm dünya dinlerine teşmil edip etmediğini ortaya koymaktır. Şeriati'nin dinleri yalnızca inançları, ibadetleri, ritüelleri, kurumsal kimliği, din kurucuları, peygamberleri, sembolleri ve mabetleri ile incelemediği, dini tarihteki dönüşümleri yanında belli bir zaman dilimindeki toplumda gördüğü sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel işlevleriyle de ele aldığını görmekteyiz. Şeriati'nin nazarında din, insanlığın hayatını derinden etkileyen, her türlü araçsallaştırmaya da elverişli olan bir dinamik bir kurumdur. Çalışma boyunca inceleyeceğimiz üzere, yazar, tarihte bütün toplumlarda din ve dinsizlik şeklinde iki kutbun değil, tevhid dini ve şirk dini şeklinde iki kutbun var olduğunu iddia etmektedir. Tevhid dini tarihin çok sınırlı dönemlerinde hâkim olmuş, onun dışında tarihe daima farklı şirk biçimleri hükmetmiştir. Şirk dini, haksızlık üzerine kurulu sınıfsal sistemi ve sömürüyü meşrulaştırma aracı olarak işlev görmüştür. Şeriati, dini sosyal, ekonomik ve siyasal işlevleriyle incelerken 20. Yüzyılın etkili felsefi, ideolojik ve siyasi akımlarını göz önünde bulundurmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Din, Tevhid, Şirk, Ali Şeriati

Abstract

The topic of our article is the term "religion vs religion" which represents the bipolar understanding of religion by modern Muslim thinker and sociologist Ali Shariati (d. 1977). The aim of the study is to present what Shariati means by the expression and to establish whether the naming of monotheism (tawhid) and polytheism (shirk) in two opposite ends is limited to Islam or extendable to all Abrahamic and even all religions in the world. We observe that Shariati does not study the religions regarding their beliefs, worship, rituals, corporate identity, founders, prophets, symbols, and temples; but include their social, political, and cultural functions they play in a society in a given time period as well as their historical evolutions. According to Shariati, religion is a dynamic institution that impacts human life profoundly, but also is vulnerable to instrumentalization. As we explore in our study, the author argues that historically there have been two poles not between religion and irreligion in all societies, but between monotheism (tawhid) and polytheism (shirk). Different versions of polytheism ruled the world except for very limited time periods where monotheism dominated. Polytheism functioned as a legitimizing tool for an unjust class system and exploitation. Shariati considered the influential philosophical, ideological and political movements of the 20th century while studying religion with its social, economic, and political functions.

Keywords: History of Religion, Religion, Tawhid (Monotheism), Shirk (Polytheism), Ali Shariati

Giriş

Araştırmamızın konusu, Ali Şeriatî'nin yüklediği özel anlam ile “dine karşı din” kavramsallaştırmasında ifade edilen iki kutuplu dindir. Amaç, Şeriatî'nin dini iki kutuplu olarak tevhid ve şirk kutuplarına yerleştirerek ortaya koymasının gerekçelerini ve bunun yapılan diğer din tanımlarıyla uyuşup uyuşmadığını ortaya koymaktır. Ali Şeriatî üzerine dünya çapında bir kısmı akademik düzeyde olan birçok çalışma mevcuttur. Bunlar büyük bir liste oluşturacağı için burada hepsine değinmeyeceğiz. Türkçeye tercüme edilen eserler arasında Ali Rahnema'nın *Müslüman Ütopycı*¹ adlı kitabı ve Hamid Ahmedî'nin *Dünyada Ali Şeriatî*² adlı kitabını zikredebiliriz. Türkçe yapılmış çalışmalar da mevcuttur. Ertuğrul Cesur'un *Dr. Ali Şeriatî ve Bir İdeoloji Olarak İslamcılık* adlı kitabı³, M. Melih Ahushalı'nın *Bir Kültür Gerillası Olarak Ali Şeriatî*⁴ adlı kitabı; Murat Demirkol editörlüğünde yayınlanan *Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriatî*⁵ adlı Sempozyum Bildirileri kitabı bunlardan birkaçıdır. Türkiye'de Türkçe yapılmış birtakım akademik çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar arasında araştırma konumuzla yakından ilgili olarak Yılmaz Yumak'ın “Ali Şeriatî'nin Dinler Tarihi Çalışmalarının Metodolojik Açından Değerlendirilmesi”⁶ adlı yüksek lisans tezi; Cansu İnce'nin “Ali Şeriatî'ye Göre Dinlerde Tevhit ve Şirk Diyalektiği”⁷ adlı yüksek lisans tezi; Aykut Özer'in “Ali Şeriatî'nin Dinler Tarihindeki Rolü”⁸; Rabiye Çakmakçı'nın “Ali Şeriatî'nin Düşüncesinde Merkezi Bir Kavram Olarak Tevhidin Rolü”⁹ adlı yüksek lisans tezi sayılabilir. Bizim çalışmamız, tevhid ve şirk sadece İslam'a özgü değil, bütün dinlerde görülebilen bir kutuplaşma olması itibarıyla ele alması bakımından özgünlük taşımaktadır. İnce'nin çalışmasının bizim makalemiz ile örtüşen yönler taşıdığını belirtebiliriz. Şeriatî'ye ait bir teori olma vasfı taşıyan “dine karşı din” anlayışı, aynı dinin içinde bazı mezhep ve yaklaşımları şirk kategorisine yerleştirmesi bakımından özgün ve keskin bir yaklaşımdır. Şeriatî, yabancılaşma, hümanizm ve tarih felsefesi konularındaki görüşleri ile de özgünlüğe sahip bir düşünürdür. Fakat bizim çalışmamız, Dinler Tarihi kapsamında sadece dinleri tevhid ve şirk kutuplaşması açısından nasıl konumlandığı ve yorumladığı ile sınırlıdır.

Aydın'a göre Şeriatî, dinlerle ilgili çözümlemelerde bulunurken reddiye geleneğinden farklı olarak İslam dışındaki dinlerin doğrularını, faziletlerini ve toplumsal hayattaki olumlu etkilerini vurgulamaktan çekinmemektedir. Şeriatî açısından dinler tarihi çalışmaları bilimsel bir meraktan ibaret olmayıp, aynı zamanda varoluşsal bir zorunluluktur. Şeriatî'nin dine ve dinler tarihine sosyolojinin verilerinden hareketle bir metodoloji geliştirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Ona göre tarihsel süreçte iki dini akım vardır. İnsani akım dediği birinci akımı incelerken insanın yaşamak için dine niçin ihtiyaç

¹ Ali Rahnema, *Müslüman Ütopycı*, çev. İhsan Toker (Ankara: Hece Yayınları, 2005).

² Hamid Ahmedî, *Dünyada Ali Şeriatî*, çev. Yasin Demirkıran (Ankara: Fecr Yayınları, 2019).

³ Ertuğrul Cesur, *Dr. Ali Şeriatî ve Bir İdeoloji Olarak İslamcılık* (Ankara: Fecr Yayınları, 2012).

⁴ M. Melih Ahushalı, *Bir Kültür Gerillası Olarak Ali Şeriatî* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019).

⁵ Murat Demirkol (ed.), *Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriatî* (Ankara: Fecr Yayınları, 2013).

⁶ Yılmaz Yumak, *Ali Şeriatî'nin Dinler Tarihi Çalışmalarının Metodolojik Açından Değerlendirilmesi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

⁷ Cansu İnce, *Ali Şeriatî'ye Göre Dinlerde Tevhit ve Şirk Diyalektiği* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

⁸ Aykut Özer, *Ali Şeriatî'nin Dinler Tarihindeki Rolü* (Kars: Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

⁹ Rabiye Çakmakçı, *Ali Şeriatî'nin Düşüncesinde Merkezi Bir Kavram Olarak Tevhidin Rolü* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

duyduğunu gösterir. Tarihsel olarak nitelediği ikinci akımı incelerken dinin egemen güçler tarafından insanlığın büyük kısmı aleyhine nasıl kullanıldığını gözler önüne serer.¹⁰

1. Din, Tevhid ve Şirk Kavramları

Din kavramı, farklı din, kültür ve disiplinlerde nispeten birbirinden farklılaşarak tanımlanmaktadır. Biz burada inceleyeceğimiz tevhid ve şirk kavramlarına temel oluşturacak şekilde birkaç tanımla yetineceğiz. Çalışkan'ın Kur'an'a dayalı olarak ortaya koyduğu tanıma göre din, insanın doğal yapısındaki derinliğinden (içinden) gelen bağlanma ve yüceltme duygusunun zorunlu bir şekilde yaşama yansıyarak bağlanmanın imana, yüceltmenin eyleme dönüşmesidir. Semavi dinlerin tarih boyunca uğradığı her bozulmadan sonra tashih için değişik dönemlerde görevlendirilen peygamberler vasıtasıyla sürekli olarak tebliğ edilmesi bağlamında düşünüldüğünde din, insanın özüne dönmesi için yapılan bir çağrı ve onu hem bireysel hem de toplumsal düzlemde yaşama geçirmesi girişimidir.¹¹ Harman, özellikle Hıristiyanlığı dikkate alarak dini yüce bir kudretin (veya kudretlerin) varlığını zihnen kabul edip ona bağlanma, onun için birtakım fiilleri yapma zarureti hissetme ve kutsalın tecrübesi şeklinde tanımlamaktadır.¹² Din tanımının içeriği ve vurgusu her dinin önem verdiği olguya göre değişiklik arz etmektedir. Gündüz'ün ifadesiyle, dinin mahiyetine ilişkin önbilgiler din konusunda çalışan araştırmacıların bakış açılarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Dinin alanını kutsalla, metafizik varlıklarla, tanrıyla ya da manevi yaantıyla sınırlayan yaklaşımlar bütün dinleri kapsayıcı bir tanım sunamamaktadır. Kapsayıcı bir din tanımı yapabilmek için bütün dini geleneklerin karakterisitik özelliklerini, ilgi alanlarını, tarihsel tezahürlerini ve din kavramına yükledikleri anlamları bilmek gerekir.¹³

Tevhid, "Allah'ı rab ve ilah olarak tanımak, onun birliğini ikrar etmek ve her çeşit ortağı ondan nefyetmek" anlamına gelir.¹⁴ Cürçânî, *et-Ta'rifât*'ta tevhidi: "Allah'ın rab olduğunu bilmek, birliğini ikrar etmek ve onun hiçbir eşi, dengi ve ortağı olmadığına inanmaktır."¹⁵ olarak tarif etmektedir. Düzgün'ün ifadesiyle, *tevhid* inanca rengini veren en temel dini ilkedir. Allah kavramı etrafında örülen bir dünya görüşü ve yaşam tarzına dayanan sistem fikrinin çekirdeğinde *Tevhid* kavramı yatmaktadır. Dinin içindeki bütün diğer unsurlar, *tevhid*'in bozulmasıyla bozulmakta; tevhidin varlığıyla da varlık bulmakta ve canlılığını devam ettirmektedir. Çekirdek kavram olarak *Tevhid*, dini unsurların birbiriyle olan ilişkisini sağlamakta ve anlamlı bir bütün oluşturarak dinin sistemli bir yapı arz etmesine imkân vermektedir. Bu yönüyle tevhid, başta Allah'ın birliği olmak üzere, dinlerin köken olarak birliği, insanların birliği, üzerinde uzlaşılacak kök kavramların

¹⁰ Mahmut Aydın, "Ali Şeriatî'nin Dinler Tarihine Bakışı", *Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriatî*, ed. Murat Demirkol (Ankara: Fecr Yayınları, 2013), 261. Krş. Ali Şeriatî, *Dinler Tarihi I*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2012), 60.

¹¹ İsmail Çalışkan, *Kur'an'da Din Kavramı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 250, 252.

¹² Ömer Faruk Harman, "Yeni Ahid'de Din ve Din Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları II* (Ankara: Aydoğdu Ofset, 2000), 71.

¹³ Şinasi Gündüz, "Sabiilikte Din ve Din Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları II* (Ankara: Aydoğdu Ofset, 2000), 135.

¹⁴ Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhid* (İstanbul: Nun Yayıncılık, 1995), 55.

¹⁵ Cürçânî, *Et-Ta'rifât (Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü)*, çev. Arif Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 17.

birliği, insanlığın aşması gereken ortak problemlerin birliği gibi geniş bir yelpazede kendini göstermektedir.¹⁶

Ali Şeriatî'ye göre tevhit, bir hükümde, varlığa insan zihninde birlik kazandıran, âlemdeki bütün zıt kutupları kırıp etkisizleştiren ve onun yerine bir Allah, bir varlık âlemi, bir hedef, bir irade, bir ruh koyan dünya görüşüdür. Şeriatî, tevhidi ifade eden "Lâ ilâhe illallah" sözü yanında "La havle velâ kuvvete illa billah" sözünün de bu anlamı verdiğini, ancak bu sözün maksadı dışında kullanıldığını belirtmektedir. Ona göre bu devrimci bir slogan bugün bir vird halini almıştır. Oysa önceden Allah'tan başka her şeyi reddetmeyi ifade etmekteydi. Tevhit, insana, aynı türden bir dünya, aynı türden bir tarih, aynı türden bir insan tanıtmaktadır. Tevhid dini, başta dünya, tarih ve insanın birliği olmak üzere her şeyi tevhit alt yapısı üzerine inşa etmektedir.¹⁷

Tevhidi dünya görüşünü vurgulayan bir diğer 20. Yüzyıl Müslüman düşünürü olan Seyyid Kutub, tevhid, cihad ve İslam'ın sosyal bir sistem olarak hâkimiyeti konularını işlediği *Yoldaki İşaretler* kitabında tevhid terimini doğrudan kullanmaksızın aynı düşünceyi "Lâ ilâhe illallah" kavramsallaştırması ile ifade etmektedir.¹⁸ İki düşünürü kullandıkları terminoloji açısından karşılaştırdığımızda Kutub'un daha Kur'anî bir terminoloji kullanmasına karşılık Şeriatî'nin Kur'anî terminolojiyi maksadını ifade edecek şekilde yorumlayarak, kavramlara çağdaş sosyolojik, ekonomik ve politik durumları ifade edebilecek bir anlam genişliği kazandırarak yaptığını söyleyebiliriz. Aynı durumu şirk kavramının kullanıldığı inanç, düşünce, eylem ve akımlar bağlamında da görmekteyiz. Kutub, saf İslam'dan uzaklaşan düşünce ve temsilcilerini şirk ile nitelemekte Şeriatî kadar cesur davranmaz.¹⁹

Tarih boyunca şirk dinlerinin hile ve düzenbazlıklarının kurbanı olan insanlar, daima ırk, soy, sınıf ve aile eşitliğinin gerçekleşmesi için savaşmışlardır. Egemen sınıf şirki yaydıkça halk ona karşı tevhit ile diremiştir. Şeriatî, halkı tevhidin savunucuları, sınıfsal ayrımcılığı dayatan egemen sınıfları ise şirkin savunucuları olarak konumlandırmaktadır. Şeriatî, büyük halk çoğunluğunun adil sosyal ortama ancak tevhid ile kavuşacağını düşündüğü için onların kaçınılmaz olarak tevhid taraftarı olduklarını varsaymaktadır.

Şeriatî, tevhidin Allah'ın varlığını ve birliğini çeşitli delillerle ispatlamaya hasredilmiş kelami ve felsefi bir problem olmadığını söyler. Tevhid hakkında bu akıl yürütmeler yeterli değildir. Onun ifadesiyle, Bilal bunları bilmiyordu ama tevhidi net olarak ilan ediyordu. İslam Peygamberi "La ilahe illallah" deyince köle pazarları titreyip sarsılıyordu. Köleler kurtuluşun her şeyden önce bu sloganda saklı olduğunu anlamışlardı. Şeriatî'ye göre Kureyş eşrafı karşısında yalın ayaklılar Hz. Peygamber'in peşine düşüp tevhit şiarını söylüyorlardı. Köleler aslında tevhidi bilgin ve filozoflardan daha çabuk kavıyorlardı. Çünkü onlar sosyal adalet ve insanların eşitliğinin ancak tevhid ile tahakkuk edeceğinin farkındaydılar.²⁰

¹⁶ Şaban Ali Düzgün, "Kur'an'ın Tevhid Felsefesi", *Kelam Araştırmaları* 3/1 (2005), 3-21.

¹⁷ Şeriatî, *Dinler Tarihi I*, 311.

¹⁸ Bk. Seyyid Kutub, *Yoldaki İşaretler*, çev. Salih Uçan (Ankara: Fecr Yayınları, 1996), 99-113.

¹⁹ Kutub'un tevhid, şirk ve cihad anlayışı için bk. İbrahim Sarmış, *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub* (Ankara: Fecr Yayınları, 2018).

²⁰ Şeriatî, *Dinler Tarihi I*, 311-312

Şeriatî'ye göre tevhidin dört boyutu vardır: Felsefi boyut, sosyal ve ahlaki boyut, tarihsel boyut ve dünyagörüşü boyutudur. Erat, Şeriatî'nin *İslambilim I*'de kısaca isimlerini verdiği bu dört boyutu değişik eserlerindeki açıklamalarını da dikkate alarak sistematik bir şekilde sunmuştur.²¹ Felsefi boyut doğa ile fizik ötesi, insan ile doğa, tanrı ile dünya arasındaki bağı açıklar. Tevhidin bu boyutunda evrendeki tüm varlıklar bir düzen ve uyum içerisinde, bir tek yaratıcının emrindedir. Tevhidin ikinci boyutu sosyal ve ahlaki boyuttur. Sosyal boyutta tüm ırklar ve topluluklar birlik içerisinde. Çeşitli gruplara ayrılmış olsalar bile kendilerini bir arada tutan vahdet sayesinde cesur ve bilgili, cehalet ve çıkarıcılıktan uzak olarak yaşarlar. Tevhidin ahlaki boyutu, onun düşünce sisteminde insan ruhunu besleyen bir alt yapı olarak işlev görür. Tevhidin üçüncü boyutu tarihsel boyuttur. Bu boyut geçmişten günümüze kadar tüm tarihsel devirleri ve toplumsal evrimleri açıklar. Tarihsel tevhid boyutu sayesinde insanlık, varoluşundan günümüze kadar geçirdiği tüm serüvenleri keşfederek doğru bir bilgi ile tevhidin gereğini yapabilecek bir hazırbulunuşluğa kavuşur. Tevhid inancının doğru yaşandığı Habîlî dönem ancak tarihsel boyut sayesinde yeniden yaşanabilir. Tarihsel tevhid, şirke karşı mücadele bilinci ve sorumluluğu kazandırır. Tevhidin dördüncü boyutu, dünya görüşü olarak tevhiddir. Bu boyut diğer boyutları da kapsar. Bir dünya görüşü olarak tevhid boyutu, her türlü şirk bakış açısının, anlamsız ve değersiz hayatın karşısında yer alarak müminleri Allah inancından mahrum bırakmaya çalışan düşüncelere karşı mücadele eder. Tevhidi boyut hem maddi hem de manevi yönü içinde bulunduran kapsamlı bir anlayıştır. Şeriatî'ye göre hakikatler ancak tevhid ile şekillendiği takdirde doğru algılanıp yorumlanabilir.²²

Şeriatî'ye göre insanlık tarihi Habîlî dönem ve Kabîlî dönem şeklinde iki dönemden oluşmaktadır. Tevhidin geçerli olduğu Habîlî dönemden Kabîlî döneme geçişin sebebi tevhidin özünden uzaklaşmış olmaktır. Habîlî dönemde bütün insanlar tevhidi düşünceye uygun olarak eşitlik içinde yaşarlar. Kabîlî dönemde ise mülkiyetin ortaya çıkması sonucu toplum öz benliğinden uzaklaşır. Kabîlî dönemde mülkiyete sahip egemen sınıf ve mahrum sınıf şeklinde iki sınıf oluşmasıyla şirk toplumunun temeli atılmış olur.²³ Bu ayrışma tevhidin sosyal yansıması olan insanlığın birliği ilkesine aykırıdır.

Tevhid, insanı maddi olmayan erdemlerden, yücelme arzularından ve ilahi misyonundan soyutlamaz. Onu ekonomik bir hayvan derecesine indirgemez ve onun kâinatın yaratıcısıyla olan bağı koparma yoluna gitmez, insanın Allah ile olan ruhsal ilişkisini kesintiye uğratmaz. Tevhid, insan için kazanç ve çıkar asaletini değil, değer asaletini kabul eder. Tevhid, tabiatta ebedilik arayan, yetkinlik, estetik ve hakikat aşığı Tanrı benzeri insanın hayvan gibi salt tüketim ve güç peşinde koşuşturma seviyesine inmesine müsaade etmez. İnsana kör bir makine, amaçsız, dağınık, tesadüfi ve saçma hareketler toplamı olarak değil, bilgili, bilinçli, iradeli, amaçlı, mantıklı, yaratıcı, kemale doğru ilerleyen, güzellik ve duyarlılık sahibi bir varlık olarak bakar. Tevhid, toplumu ölü ve sahipsiz elemanlardan ibaret görmez, bilakis diri ve bilinçli öğeler toplamı olarak kabul

²¹ Seda Erat, *Ali Şeriatî Düşüncesinde İslam ve Siyaset İlişkisi: Kavramsal Bir Analiz* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018) 40.

²² Ali Şeriatî, *İslambilim I*, çev. Hicabi Kırılgaç (Ankara: Fecr Yayınları, 2018), 103, 109, 146-154, 229, 300.

²³ Şeriatî, *Dinler Tarihi I*, 308.

eder. Toplumda iyilikle kötülüğü, güzellikle çirkinliği, alçaklıkla yüceliği birbirinden ayırır; güzel ruh dalgaları karşısındaki sevgiyi hissettirerek kuvvetlendirir. Tevhid, kâinatta hiçbir zerrenin hareketinin sonuçsuz, amaçsız, boşuna ve tesadüfi olmadığı gerçeğini öğretir.”²⁴

Şirk, Allah'ın zatında, sıfatlarında, fiillerinde veya ona ibadette ortağının, denginin veya benzerinin bulunduğu inanmak anlamına gelir. Şirk kavramı Grekçe politeizm kavramıyla da ifade edilir. 19. yüzyılın evrimci din anlayışı, insanlığın politeist dinlerden önce ataların ruhlarına ve tabiatüstü varlıklarla temellendirilmiş basit inanç ve ritüellerden oluşan ilkel dinlere inandığını kabul etmektedir. Bu yaklaşıma göre bunu politeizm, monoteizm ve modern dönemde bilimsel ateizm takip etmiştir. Wilhelm Schmidt'e göre insanlığın inancı monoteizm idi. Hz. Âdem ve torunlarından sonra monoteizmden sapma şeklinde politeist inançlar ortaya çıkmıştır.²⁵

Şeriatî'ye göre şirk, çok tanrıcılıktan ibarettir. Bu tanrılar, çok sayıda put olabileceği gibi, çok sayıda tür tanrısı, ruh veya tabiat ötesi güç de olabilir. Şirk, dinsizlik değil, bilakis çeşitli isimlerle beşerî toplumlara resmen egemen olmuş bir dindir. Bu çoklu dinî mabutlar, mevcut durumu din adına meşrulaştırma işlevi görür. Buna göre şirk, doğal, ezeli, ebedi, değişmez ve kutsal sınıflardan oluşan toplum sisteminin tezahür etmesi için çoktanrıcılığa ve çok güce dayalı bir dünya görüşüdür. Her tanrı, bir ırkın, sınıfın veya ailenin temsilcisidir. Nitekim “Zeus” “Yahve”, “Baal” veya “Vişnu”, ırksal asaletin sembolüdür. Her soy veya ırk diğerlerinin zıddıdır. Tanrılar birbirleriyle savaş halinde olduğu için onların taraftarları da birbirleriyle savaş halindedir. Dünyada her tanrı, ırksal bir semboldür ve her millette her tanrı, bir ailenin temsilcisidir. Irksal, sınıfsal ve ailevi asaletlerin korunması; ırklar ve ailelerin birbirine karışmaması; bir sınıfın diğerinin sınırlarına tecavüz etmemesi için bu gereklidir. Tanrılar ezeli ve ebedi oldukları için ırk, aile ve sınıfların farklılık ve ihtilafları da ezeli ve ebedidir. Özetle, sosyal şirk, tanrısal şirkin bir yansımasıdır. Bundan dolayı şirk, çok ırlıklık, çok sınıflılık ve çok ailelilik düzenini açıklamak ve meşrulaştırmak için üretilmiş bir dindir. Sosyal ve siyasal düzenin kutsal ve dinî bir kılığa bürünmesi, itirazları engeller ve bu düzenin kabul edilmesini kolaylaştırır. Tevhid dini egemen sınıfların meşrulaştırma aracına dönüştüğünde şirk dini olur.²⁶

Şirk dinini doğru anlamamanın yolu, küfrün gerçek manasını bilmekten geçer. Küfür, ekilen tohumun üzerinin toprakla örtülmesi gibi örtmek anlamına gelir. İnsanın içinde bulunan hakikatin üstü cehalet, kin veya menfaatçılık gibi sebeplerle siyah bir perde ile örtülür. Fakat burada din hakikatinin üzeri dinsizlik ile değil, başka bir din ile örtülmektedir. Küfür kavramına yüklenen dinsizlik ya da din karşıtlığı anlamı son iki-üç asırlık bir mevzudur. Allah'ı, gaybı ve ahireti inkâr etme manasındaki küfür kavramı Doğu'ya Batı'dan ithal edilmiştir. İslam dâhil hiçbir dinde ve hiçbir kadim metinde küfre dinsizlik anlamı verilmemiştir. Zira dinsizlik diye bir şey yoktur. Çünkü küfrün kendisi de bir dindir. Her din kendisini hak din, diğerlerini küfür dini olarak görmektedir. Dünyanın neresinde bir peygamber veya dinî hareket ortaya çıkmışsa öncelikle mevcut dinî yapıya karşı çıkmıştır. Bu yeni dine karşı direnen güç de yine başka bir din olmuştur. Şeriatî'ye göre bu, son derece önemli bir tespittir. Zira bu tespit hem günümüz dünya aydınlarının

²⁴ Ali Şeriatî, *Öze Dönüş*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 338-339.

²⁵ Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/193.

²⁶ Şeriatî, *Dinler Tarihi I*, 309-310.

yanlış düşüncelerini tashih etmekte hem de onların din hakkındaki yargılarını bilimsel ve tarihî açıdan değerlendirme imkânı vermektedir.²⁷

Şeriatî, küfür kavramının modern anlayışın etkisiyle dinsizlik ile özdeşleştirildiğini belirtir ve bunu doğru bulmaz. Onun katılmadığı bu yaklaşıma göre din ile küfür karşılıklı iki kutup ve iki cephe olarak konumlandırılır. O, bunun yerine tevhid ve şirk kutuplaşmasını ve cepheleşmesini kabul eder. Bu durumda küfür, şirk kapsamında bir çeşit dindir. Dinsizlik anlamındaki küfür ile dinin sürekli karşı karşıya olduğu; buna bağlı olarak tarih boyunca savaşın din ile dinsizlik arasında meydana geldiği sanılır. Şeriatî “dine karşı din” ifadesinin ilginç, müphem, şaşırtıcı ve kabul edilemez bulunabileceğini itiraf eder. Ona göre din, tarih boyunca her zaman dine karşı savaşmıştır; bugün anlaşıldığı manada hiçbir zaman din ile dinsizlik savaşmamıştır.²⁸

Şeriatî, tarihi 6000 yıllık geçmişi olan yazılı tarih ile sınırlandırmaz, insanlığın yeryüzündeki toplumsal hayatı ile başlatır. Bu da yaklaşık 50.000 yıllık tarih demektir. İlk insanların toplumsal hayatının gelişim süreci efsane ve hikâyelerden oluşsa da 20. yüzyıla doğru yaklaştıkça dönemler netleşmekte, bilgi ve belgelere ulaşılabilen, yavaş yavaş tarih devreye girmektedir. Bütün bu dönemlerde dine karşı daima başka bir din ayaklanmış ve direnmiştir. Tarih, dinin etkin ve müdahil olmadığı hiçbir topluma tanıklık etmemiştir. Tarihin hiçbir döneminde, hiçbir nesilde, yeryüzünün hiçbir noktasında dinsiz insan olmamıştır. Medeniyet, akıl, düşünce ve felsefenin revaçta olduğu son asırlarda Allah’ı veya ahireti inkâr eden bazı kimselere rastlanmaktadır. Fakat bu kişiler hiçbir zaman bir sınıf, bir grup, bir topluluk oluşturamamıştır.²⁹

Toplum ve şehirlerin kalbi konumunda olan ilah, inanç, kitap veya peygamber gibi dinî olgular, ait oldukları toplumun ruhsal yapısı hakkında bilgi vermektedir. Doğu ve Batı medeniyetlerinde büyük şehirlerin ortak noktası, kendisini belirgin alametlerle ifade eden sembol şehir olmalarıdır. Büyük şehirlerin kimliğini ortaya koyan bu semboller mabetlerdi. Ancak günümüzde bu tarz yok olma sürecine girmiştir. Şeriatî, sembolik bir değeri olmayan şehirlere Tahran’ı örnek verir. Bu şehrin yerleşim planında dinî bir eksen, dinî bir yapı yoktur. Ancak Meşhet şehrinin havadan çekilmiş bir fotoğrafı incelendiğinde onun sembol şehir olduğu anlaşılır. Orada bütün yapılar şehrin kalbi konumunda olan dinî bir eksen etrafında toplanmıştır. Hangi millet ve medeniyete ait olursa olsun, bu şehirlerde dinî motif taşımayan hiçbir yapı mevcut değildi. Şehirleri tanıtan kitaplar dinî bir rivayetle başlar. Böylesine büyük bir şehrin dinî ve manevi bir şahsiyet veya mucize olmadan inşa edilebileceği tasavvur edilemiyordu. Bu da, ister sınıfsal yapıya ister kabile düzenine sahip olsun, ister imparatorlukta isterse şehir devletinde yaşasın, ister geri kalmış ister medeni olsun bütün kadim toplumların dinî motifli ortak bir ruha sahip olduklarını gösterir. Bundan dolayı küfür ile özdeşleştirilen dinsizlik, Allah’a, ahirete ve gayba inanmayan, yeryüzünde ilahı gereksiz gören bir düşünce değildir.³⁰

²⁷ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 17,19.

²⁸ Ali Şeriatî, *Dine Karşı Din*, çev. Doğan Özlük (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 15.

²⁹ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 15.

³⁰ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 16.

Aydınların “dinin medeniyete, ilerlemeye, halka ve özgürlüğe karşı olduğu ya da bu olgulara kayıtsız kaldığı” şeklindeki yargıları kin, düşmanlık veya asılsız bir kuruntuya değil, kesin bilimsel esaslara ve tarihî verilere dayanmaktadır. Şeriati, bu sonucu bilimsel ve tarihî verilere uygun bulmakla birlikte aydınlar tarafından savunulan bu fikrin yanlış olduğunu düşünür. Din tarih boyunca farklı kalıplara girmiş olsa da aslında birbiriyle savaşıyor yalnızca iki din vardır. Geçmişteki düşünce ve din savaşları bu iki din arasında cereyan etmiştir. Ancak günümüz insanları özel nedenlerden dolayı bunun böyle olduğunu kabul etmezler. Özellikle 19. yüzyıl Avrupa'sının din karşıtları, bu iki dini birbirinden ayırmamakla hataya düşmüşlerdir. Bu iki din birbirine benzemediği gibi, tam tersine birbirinin düşmanıdır. Şeriati'nin tevhid ve şirk olarak isimlendirdiği bu iki din arasındaki savaş tarih boyunca hiç kesintiye uğramadan devam edegelmiştir. Günümüz aydınlarının dinler hakkında vardığı sonuç, sadece şirk dini hakkında doğrudur. Bu iki dini birbirinden ayıramama, yalnızca çağdaş aydınlara özgü bir yanlıgı olmayıp dindarlar arasında da geçerlidir.³¹

Şirk, Allah'a inanmamak değildir. Hatta müşriklerin birden fazla ilahı vardır. Müşriklerin Allah'ın yanı sıra daha başka ilahları da vardır. Dinî inancı ve dinî duygusu olmayan kimseye bilimsel manada müşrik denemez. Müşrik, çeşitli ilahlara ibadet edilmesine gerektiğine, onların hem dünyanın hem de kendisinin kaderi üzerinde etkili olduklarına inanır. Bundan dolayı “müşrik” dindardır ve dinî bir şahsiyete sahiptir. Fakat gerçek dinî ölçüler ve hakikatler açısından yanlış bir yola sapmıştır. Dolayısıyla şirk bir dindir ve insanlık tarihinin en eski din biçimi olarak kabul edilmiştir. Putperestlik, şirkin eş anlamlısı değil, şirk dininin özel bir biçimidir. Şirk dininin takipçileri yontulan putları ve eşyaları kutsal kabul ederler. Putların ya Allah'ın kendisi ya da onun vekilleri ve ona ulaştırılan vasıtalar olduğuna inanırlar. Bazıları bu ilahların kendi hayatlarına müdahale ettiğine, dünyada olup bitenleri etkilediğine inanırlar.³²

Kur'an, müşrikleri ve putperestleri eleştirmek amacıyla muhatap aldığı zaman onlarla daha genel ifadelerle konuşur. Mücadelesini sadece indiği dönemdeki müşrikler ve putperestlerle sınırlı tutmaz; amacının gelecekteki takipçileri vasıtasıyla her türlü şirkin kökünü kazımak olduğunu vurgular. Şirk, putperestlikten ibaret değildir. “De ki: Siz kendi yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz?” (Saffat 37/95) ayeti şirkin sadece bir türüne atıfta bulunmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca şirk dininin maddi veya gayrimaddi birçok değişik tecelli şekli vardır. Şirk dini, tarih boyunca hep var olagelmıştır. Ne İbrahim'in ne de Muhammed'in gelişiyle yok olmuştur. Şimdi bile varlığını çeşitli şekillerde sürdürmektedir.³³

2. Tevhid Dininin Şirk Dinine Dönüşmesi

Şeriati, ister tevhid ister şirk olsun her dine bağlanmayı kulluk ve tapmanın fitri oluşundan yola çıkarak temellendirmektedir. Tevhid dininin zamanla çeşitli faktörlerin etkisiyle şirk dinine dönüşmesini de bu bağlamda ele almaktadır. Allah, İbrahimî dinlerde âlemlerin bilgili, iradeli ve Rabbidir. Âlemlerin yaratılışı yanında tedbiri, sevk ve idaresi de Allah'ın elindedir. Bilgisi ve iradesi bütün âlemleri kuşatır. Kâinatı yaratmakla kalmaz, onun hedefini de tayin eder. Allah'a kulluğun anlamı; varlık âleminde tek bir güce kulluk

³¹ Şeriati, *Dine Karşı Din*, 18.

³² Şeriati, *Dine Karşı Din*, 19-20.

³³ Şeriati, *Dine Karşı Din*, 20-21.

etmek, kâinatı idare eden tek bir gücün varlığına inanmak, ömür boyu tek bir zatın himayesine girmektir.

Bütün kâinatı, tüm varlıkları tek bir güç yaratmıştır. Kâinatın bir tek hâkimi vardır; bu âlemi onun dışında çekip çeviren, koruyup kollayan başka bir güç yoktur. Bu inanca sahip olan bir kişi, ister istemez ilahî birlik ve tevhidi benimsemiş olur. Kâinattaki ilahî birlik, mantıksal olarak yeryüzünde beşerî birlik ve tevhidi gerektirir. Tevhid, bütün âlemin tek bir gücün hükümranlığında olduğunu; bütün insanların aynı kökten geldiğini, tek bir otorite tarafından idare edildiğini, hepsinin aynı hedefe yöneldiğini ve onun dışındaki bütün güç, sembol ve değerlerin reddedilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu durumda muvahhid, ister istemez bütün âlemi canlı bir beden olarak görür. Bu bedenin birlik ve bütünlüğü ona bir tek kudretin hükmetmesinden ileri gelir. Aynı şekilde insanoğlu da aynı cinsten türemiş, eşit değer ve yapıya sahip bir varlıktır. Şeriatî'ye göre Allah'ı birlemenin şartı âlemi birlemek, âlemi birlemen şartı da insanı birlemek, yani bütün insanların bir ve eşit olduklarını kabul etmektir.³⁴

Bir güce tapmak, Durkheim'in ifadesiyle bir kutsala³⁵, Kur'an'ın deyimiyle gayba inanmak, bütün insanların içinde var olan fitrî bir ihtiyaçtır. Bir şeyin fitrî ve içgüdüsel oluşunun iki göstergesi vardır. Biri bu içgüdünün devam etmesi, diğeri her zaman ve her yerde artarak yayılmasıdır. Bu göstergeler, tapmanın fitrî ve içgüdüsel bir şey olduğunu göstermektedir. Tarihin hiçbir döneminde hiçbir toplumun bir veya birçok ilaha tapmadan yaşadığı görülmemiştir. Tapma ve kulluk duygusu, tevhide yönelmeye, kâinatı ve ona hâkim olan kudreti tanımaya sebep olur. Bu duygu, tevhid dini sayesinde tarihte insanlığın birliği, soyların, sınıfların, ailelerin ve kişilerin birliği, hukukun, değerlerin ve şeref birliği olarak tecelli eder. Diğer taraftan aynı dinî duygu, tarihteki varlığını şirk boyutuyla da devam ettirmiştir. Şirk dini, tevhid dininin karşısına en büyük güç olarak çıkmış, onun yerleşip yayılmasına engel olmuştur.³⁶

Tevhid dini yegâne ilah olan Allah'a kulluk temeline dayanır. İslami tarih felsefesinde Hz. Âdem'den Hz. Peygambere ve ondan sonra insanlık tarihinin son anına kadar tağuta kulluğa karşı âlemlerin tek sahibi olan mabuda kulluk etmek esastır. İslam dini, Allah'a teslim olmaya çağırıldığı gibi, ondan başka her şeye karşı isyan etmeye de çağırır. Buna karşılık şirk dini, vahye, Allah'a, İslam davetine başkaldırmaya davet eder; çok sayıda ilaha, kutba ve kudrete kulluk etmeye çağırır. Her kutbun, her kudretin ve her sınıfın bir ilahı vardır. Şirk, Allah'a kulluk etmeye isyan olsa da putlara teslimiyet ve kulluktur. Burada putlar ile, sihirbazlar, yalancılar, cehalet ve zulmün birlikte ihdas ettiği tağut kastedilir. İnsanın kendi yonttuğu şey ister Lat ve Uzza, ister araba ve sermaye, ister kan, soy veya sınıf olsun hepsinin ortak adı tağuttur.³⁷

Tevhid dininin özelliklerinden biri, onun inkılapçı tavrıdır. Şirk dininin özelliği ise kitabına uydurmak, bahaneler üretmek ve meşrulaştırmaktır. İnkılapçı din, kendi

³⁴ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 22.

³⁵ Emile Durkheim, *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, çev. Fuat Aydın (Ankara: Eskiye Yayınları, 2018), 41-44.

³⁶ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 22-23.

³⁷ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 25.

müminlerinin hayata, onun maddi, manevi ve sosyal yönlerine eleştirel bakmasını sağlar. Tevhid dininde mevcut durum tevil edilmez, ona dinî meşruiyet kazandırılmaz ve kayıtsız kalınmaz. Tarih boyunca peygamberler, mazlum kesimlerin ekonomik, ahlaki ve fikrî açıdan sömürülmesini meşrulaştıran, tağutu kollayan şirk dinine karşı mücadele etmişlerdir. Musa, üç sembole, Karun, Belam ve Firavun'a karşı kıyam etmiştir. Karun, dönemin en büyük sermayedarı; Belam, şirk dininin en büyük din âlimi; Firavun, dönemin en büyük siyasî otoritesidir. Musa, tevhid dini gereği, Kıptilerin Sıptiler karşısındaki üstünlüğüne dayalı ırkçılığa karşı mücadele etmiştir. Amaç, bir soyun diğer soylar üzerindeki tahakkümünü ortadan kaldırarak esaret altında yaşayan bir kavmi hicret yoluyla özgürlüğe kavuşturmadır. Bu, tağuta kulluğun olmadığı bir toplum inşa etme idealidir. İnşa edilen bu sosyal yapıda ayrımcılığı meşrulaştıran, kitabına uyduran tağutlar yok edilip yerine beşerî birlik ve adaletin nişanesi olan tevhid ikame edilir.³⁸

Şeriatî'ye göre tevhid dini tarihte çok kısa süre varlık göstermiş, tarihe ekseriyetle şirk dini hükmetmiştir.³⁹ O, tevhid dininin şirk dinine dönüşmesini incelerken çeşitli dinlerden örnekler verir. İbrahimî din veya dinler tabirini özellikle kullanır. Aslında Hz. İbrahim'den önce Allah'ın peygamberleri vasıtasıyla gönderdiği dinler de tevhid dinidir. Fakat Hz. İbrahim ve sonrasındaki tevhid mücadelesi daha belirgin olduğu için İbrahimî dinler tabirini kullanır.

Düşünürün ele alıp incelediği ilk örnek, Hz. Musa karşısında Samiri ve Belam-ı Baura'dır. Firavun ve Karun'un bu mücadeledeki yeri ayrıca zikre değer bulunmaktadır, ama Hz. Musa'nın öğrettiği tevhid dininin şirk dinine dönüşmesindeki iki önemli mimar olması açısından Samiri ve Belam'ı ele alır. Hz. Musa, kavmini büyük bir mücadelenin sonunda şirkten uzaklaştırıp Allah ile tanıştırdıktan sonra Samiri, onun Tur Dağı'na çıkışını fırsat bilerek yaptığı altın buzağı ile halkı tekrar buzağıya tapmaya teşvik etmiştir. Halkın Yehova'yı, Allah'ı bırakıp bir hayvana tapması için buzağı yapan Samiri, Allahsız ve dinsiz bir kimse değildi. Tam tersine dine inanan, dinin tebliğcisi, mütevellisi ve koruyucusu konumundaydı. Belam-ı Baura, materyalist bir filozof veya mülhit bir şahsiyet değildir. Belam, dönemin en büyük âlimi ve halkın din anlayışını şekillendiren bir dinî önderdir. Hz. Musa'ya kılıç çeken, onun hareketine karşı ayaklanan böyle bir kimsedir. Belam ve onun misyonunu üstlenmiş temsilciler, dinin gücünü, halkın dinî duygu ve imanını istismar ederek tarih boyunca hakka ve tevhid dinine karşı direnmişler ve ağır darbeler indirmişlerdir.⁴⁰

Hz. İsa'nın getirdiği tevhid dini de önce kendi çağındaki Yahudi Ferisiler, sonra Hıristiyanlığın takipçileri tarafından özü ve amacı bakımından tahrif edilerek şirk dinine dönüştürülmüştür. Hz. Yahudilik diye bilinen tevhid dinini saf haliyle yeniden öğretmek ve hâkim kılmak için gelmişti. Fakat o dönemin din savunucuları ve mütevellileri olan Ferisiler, buna engel olmuşlar, ona çeşitli ihanet, iftira, hakaret ve baskıda bulunmuşlardır. Onlar materyalist veya ateist değillerdi. Onlar yeni tevhid dininin peygamberi olan Hz. İsa'ya ve takipçilerine karşı şirk dinini temsil edip savunmuşlar ve tevhid dininin yerleşmesine engel olmuşlardır. Orta Çağ'da barışın ve affın sembolü olan ve aşk, dostluk, vefa, sabır ve fedakârlığıyla meşhur olan Hz. İsa'nın dini adına büyük cinayetler işlenmiş

³⁸ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 26.

³⁹ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 32.

⁴⁰ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 23.

ve çok kan dökülmüştür. Şeriatî, bunların Hz. İsa'nın havarileri değil, Hz. Musa'nın dinini içeriden yıkıp şirk dinine dönüştüren Ferisilerin varisleri olduğunu düşünür.⁴¹

Aynı durum Hz. Muhammed için de geçerlidir. Taif, Bedir, Uhut, Hevazin ve Mekke'de İslam Peygamberine karşı kılıç çekenler de dinsiz değildi. Hepsi, doğru ya da yanlış bir inanca sahiplerdi. Gayeleri Abdullah Oğlu Muhammed'i ve ona inananları ortadan kaldırmaktı. Çünkü onlara göre Muhammed, öğretilerini, kutsallarını ve inançlarını ayaklar altına almakta; Kâbe'nin hürmetini yok etmek, putlarını ve şefaathçilerini yakıp yıkmak istemektedir. Bu nedenle Peygamber dönemi boyunca İslam'a karşı savaş açan Kureyş'in ve bütün Arapların şiarı "dine karşı din" dir.⁴² Şirk dininin bazı temsilcileri Hz. Muhammed'in tevhidi egemen kılması üzerine açık muhalefetten vazgeçip onun yanında yer almışlar, fakat onun hayatta olduğu süre içinde tevhidi şirk döndürmeye muvaffak olamamışlardır.⁴³

Şeriatî, Hz. Muhammed'in tebliğ edip hâkim kıldığı tevhid dininin kendi zamanında değil, ama daha sonra şirk dinine dönüştürüldüğünü iddia etmektedir. Onun ifadesiyle, Hz. Ali'ye karşı ayaklananlar, Ali'nin çocukları ile Emevileri veya Abbasileri karşı karşıya getirenler de İslam'a inandıklarını iddia ediyorlardı. Şirk dini, ister tevhid dini, ister Musa'nın dini, ister İsa'nın dini, ister Peygamberin hilafeti, ister Abbasiler veya Ehlibeyt hilafeti adıyla ortaya çıksın neticede şirk dinidir. Bütün bunlar, tevhid kisvesine bürünmüş, cihat adıyla ortaya çıkıp Kur'an'ı mızraklara takarak kalkan yapmış şirk dinleridir. Mızrakların ucuna taktıkları Kur'an sayfalarını kendilerine kalkan yapanlar, Hz. Peygamber'e Lat ve Uzza adına karşı koyan Kureyşliler değildir. Kureyş'in şirk dini, eski biçimini aynen koruyamadığı için Müslümanların arasına sızarak, Kur'an'ı kalkan yaparak Hz. Ali'yi ve dolayısıyla Hz. Muhammed'i devirmiştir. Kısa zamanda şirk dini, tevhid dini kılığna girerek Peygamber ailesinin hilafeti adıyla tarihte yönetimi ele geçirmiştir. Halife cihada çıksa ve hacca gitse de yine hâkim olan din, şirk dinidir. Şeriatî, maskelere ve kalkanlara aldanmamak gerektiği konusunda uyarıda bulunur.⁴⁴ Bu tez, Ali Şeriatî'nin özgün tezidir. Tevhidin siyasal ve sosyal düzlemde hâkimiyetine yoğun vurgu yapan diğer meşhur çağdaş düşünürlerden Mevdudi ve Seyyid Kutub bile bu sertlikte bir iddiada bulunmamıştır.⁴⁵

Şeriatî'ye göre İslam tarihinde Mürcie böyle bir misyon üstlenmiştir. Mürcie, olup bitenleri İslam toplumundaki katillerin sorumluluğunu ortadan kaldıracak şekilde yorumlamıştır. Mürcie şöyle demiştir: "Kıyamet gününde Yüce Allah teraziye ne için kurar? Muaviye'nin ve Ali'nin hesabını görmek için." Bu yaklaşımda Allah hem savcı hem de hâkim olduğu için kimin haklı, kimin haksız olduğunu belirlemek insanların haddine düşmez. İlahi cebir, Emevi yöneticileri ile onların zulümlerini meşrulaştıran âlimlerin

⁴¹ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 24, 31.

⁴² Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 24.

⁴³ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 50.

⁴⁴ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 25, 32.

⁴⁵ Bu konuda adı geçen düşünürlerin görüşleriyle karşılaştırmak için bk. Ebu'l-Alâ Mevdudi, *Dört Terim*, çev. O. Cilacı - İ. Kaya (İstanbul: Beyan Yayınları, 1987); Kutub, *Yoldaki İşaretler*.

icadıdır.⁴⁶ Şeriatî, Müslümanların yaygın olarak benimsedikleri “kaza ve kader” anlayışını Muaviye'nin mahareti olarak görür. Tarih, kader ve cebr inancını Emevîlerin icat ettiğine şahitlik eder. Müslümanların cebre inanmakla her türlü sorumluluktan kurtulacakları, çaba gösterme ve eleştirme gibi bir mesuliyetlerinin kalmayacağı inancı, Emevîler tarafından ihdas edilmiştir. Bu anlamdaki cebr, Peygamberin ve ashabının sahip olduğu sosyal sorumluluk bilinciyle uyuşmamaktadır.⁴⁷

Şeriatî'ye göre şirk dininin temel misyonu mevcut durumu tevil etmek ve temize çıkarmaktır. Şirk dini, ilah, tabiat ötesi, ahiret ve mukaddesata olan inancı kullanarak, gaybî güçlere olan imanı tahrif ederek, bütün inanç esaslarını kitabına uydurarak mevcut durumu meşru gösterir ve temize çıkarır. Dini kullanarak halka “Toplumunuzun içinde bulunduğu durum, olması gereken bir durumdur.” inancını kabul ettirmeye çalışır. Şirk dinine göre bu durum, Allah'ın iradesinin bir tecellisidir, takdir-i ilahi gereğidir.⁴⁸

Tarih boyunca insanların çeşitli sınıflara ayrıldığı görülmektedir. Soylu-soysuz, efendi-köle, hisse alan-hisse veren, zengin-fakir, yönetici-yönetilen, özgür-esir vs. Bir tarafta üstün bir ırk veya kabileye mensup bir sınıf; öbür tarafta her türlü meziyetten yoksun bir halk yığını vardır. Diğer uluslardan daha üstün bir ulus, her türlü iyiliğe diğer sınıflardan daha layık bir sınıf. Sosyal hayatın bir kanunu haline getirilmiş olan bu inanç ve kabuller, bir kesimi mutlu ederken, diğerini mutsuz ve mahrum etmektedir. Sınıf ayrımcılığının olduğu düzende egemen sınıf, diğer kesimleri zorla haklarından mahrum edip onlara karşı hukukî, ekonomik ve sosyal üstünlük elde eder. Ancak bu imtiyazları korumak ve devam ettirmek zordur. Mevcut durum ve yürürlükteki sistem zor kullanarak ilelebet sürdürülemez. Sınıfsal ve ırksal ayrımcılık ve anlaşmazlıklar baş gösterince şirk dini devreye girer ve mevcut durumu devam ettirebilmek için sorumluluk üstlenir. Bu dinin vazifesi halkı, başlarına gelen her şeyin Allah'tan olduğuna, Allah'ın böyle istediğine inandırmak ve onları teslimiyete ikna etmektir. Şirk dini, halkı bizzat aşağılık bir sınıf olduğu kadar ilahının, putunun ve sahibinin de diğer sınıfın ilahından, putundan ve sahibinden daha aşağılık olduğuna ikna eder.⁴⁹

Şeriatî, *Dinler Tarihi* kitabında Budizm, Konfüçyüsçülük ve Zerdüştlük gibi İbrahimî olmayan dinleri incelerken onlarda tevhid izlerini arar. Bu dinlerin çıkış sebeplerini, sosyal işlevlerini ve bozulma süreçlerini tetkik eder. İbrahimî olmayan dinlerin ya maddi yönde ya da manevi yönde bir aşırılık taşıdığını, İbrahimî dinlerde bu dengenin korunduğunu belirtir. Şeriatî'ye göre Zerdüş'tün dini bir tür tevhid dini iken daha sonra mubedler onu şirk dinine, Mecusiliğe dönüştürmüşlerdir. Şeriatî bu görüşünü Hz. Ali'ye dayandırılan bir rivayetle kanıtlamaya çalışmaktadır. Yemen'deki Zerdüştilerin Ehl-i Kitap sayıldıklarına dikkat çekmektedir. Zerdüştilikteki sınıfsal yapı ve çok tanrıcılık Zerdüş'tün tevhidî dininin zamanla şirk dinine dönüştüğünü göstermektedir. Şeriatî, Zerdüş'tin tevhidî bir öz taşıdığını, ancak daha sonra Zerdüştiler tarafından dinin sınıfsal ayrımcılığa dayalı şirk dinine dönüştürüldüğünü düşünür.⁵⁰ Bununla birlikte düşünürün Zerdüş'tin İslam benzeri tevhid orjinli bir din olarak görme konusunda kesin bir tutum sergilemekten kaçındığını görmekteyiz. Birtakım olumlu sosyal ve ahlaki özellikler taşımasına rağmen

⁴⁶ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 30, 150.

⁴⁷ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 27.

⁴⁸ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 27.

⁴⁹ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 28.

⁵⁰ Ali Şeriatî, *Dinler Tarihi II*, çev. Ejder Okumuş (Ankara: Fecr Yayınları, 2016), 220, 225-230.

Budizm ve Konfüçyüsçülük gibi Doğu dinlerini de tevhid orjinli dinler kategorisinde ele almaz.⁵¹ Ancak onun tevhide adalet ve insanlığın birliği açısından yaptığı vurgu, bütün dinleri bu amacı gerçekleştirmeleri bakımından değerlendirmesini gerektirmektedir. Özünden ve amacından uzaklaşan İslam yorumu ve uygulamasını rahatlıkla şirk dini olarak niteleyen Şeriatî'nin İbrahimî olmayan dinlerde de tevhide araştırması onun metodolojisine uygun bir yaklaşımdır.

3. Şirk Dininin Misyonu ve Tezahür Biçimleri

Şirk dini, küçük bir azınlığın hâkimiyetine ve çoğunluğun mahrumiyet ve mahkûmiyetine dayanır. Bu seçkin azınlık, kendi konumunu garantiye almak ve yaşam biçimini sürdürebilmek için dine ihtiyaç duyar. Din, insanların zillete gönüllü olarak razı olmalarını sağlayan en etkili ve güçlü araçtır. Şeriatî, şirk dininin mevcut durumu nasıl meşrulaştırdığını araştırır. Bunun birinci yolunun halkı birden fazla ilaha inandırmakta olduğunu düşünür. Böylece halk, toplumda birden fazla boyun ve sınıfın ortaya çıkmasını ilahi iradeye bağlar, mevcut durumu kabullenir ve ona itiraz etmez. İkinci yol, hâkim sınıfın tekelindeki bazı imtiyazlara şirk dini âlimlerinin de sahip olmasıdır. Nitekim şirk dininin kurucu ve koruyucuları olan din adamları sınıfı, bazen yönetici sınıftan daha etkili, daha üstün ve daha zengin olabilir. Mesela, Sasaniler döneminde Zerdüşt din adamları şehzadeler ve askerlerden daha etkilidirler. Avrupa'da keşişler, İsrailoğullarında hahamlar da aynı şekilde yüksek ve etkili bir tabakadır. Sasaniler döneminde Zerdüşt din âlimlerinin tekelindeki dinî vakıf ve mülk, toprak sahipleri ve çiftçilerin sahip olduğundan daha fazla olurdu.⁵²

Şirk dini, cehalet ve korku yayar, varlıklı egemen sınıfın çıkarlarını gözetir. Yöneticilerin menfaati için fakirliği koruyan ve meşru gösteren şirk dini, tarihte zillet, esaret, kölelik ve cehaletin savunucusu olmuştur. Şirk dini, ileri gelenlerin, sefahat içinde yaşayanların, para babalarının ve zorbaların menfaati için halk kitlelerini aldatıp uyutarak cehaletin karanlığına terk etmiştir. Şeriatî'ye göre "Allah'ın, bir kesimin aç, diğerinin tok olmasıyla bir işi olmaz; Allah birinin yavan ekmek, diğerinin yağlı ekmek yemesine karışmaz." diyen din, insanların toplumdaki uzaklaşıp inzivaya çekilmelerini sağlamak için dinî duyguları uyuşturucu maddeye dönüştüren bir dindir. Şeriatî'ye göre "Din afyondur" hükmü işte bu din için doğrudur.⁵³

Şeriatî, şirk dininin misyonunu şöyle tasvir eder: Toplumsal gücü ve bireylerin insani sorumluluklarını tekeline alır; bireylerin beklentilerini, bedensel ve fıtrî ihtiyaçlarını kapitalist zorbaların yararına görmezden gelir; dinî tevellere ve manevi unsurlara başvurarak zulmün devamını sağlar; açlık, yoksulluk ve hastalığı Allah'ın rızasını kazanma ve kâmil kulluğa ermenin işareti olarak gösterir; insanların münferit ve münzevi yaşamalarını teşvik eder; halkın yaşama, kazanma, özel mülkiyet ve yönetim hakkını elinden alıp kendi yandaşlarına peşkeş çeker.⁵⁴

⁵¹ Bk. Şeriatî, *Dinler Tarihi I ve Dinler Tarihi II*.

⁵² Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 29, 30.

⁵³ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 54.

⁵⁴ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 55.

Şirk dini tarihte iki farklı şekilde tezahür etmiştir: Birincisi, dinler tarihinde görüldüğü gibi kendisini açıkça ifade eden şirkidir. Totem dini, Tabu dini, Mana dini, çoktanrıcılık, ruhlara tapma böyledir. Bunlar, şirk dininin aşikâr biçimleridir. Kendini açık bir biçimde ifade eden, iç yüzünü gizlemeden ortaya koyan şirk dinine karşı mücadele etmek kolaydır. İkincisi, kendisini tevhid kisvesi altında gizleyen şirkidir. Şirkin bu gizli şekli diğerlerinden daha tehlikeli ve daha zararlıdır. Gizli şirk ile mücadele etmek daha zordur. Şirk, bu tezahür biçiminde tevhid maskesine bürünerek tevhid dinine musallat olur. Tağuta kulluk edenler Allah'a kulluk adı altında Allah'ın samimi kullarını ortadan kaldırmaya çalışırlar. Tevhid peygamberleri ortaya çıkıp şirke karşı koyduklarında şirk de onlara karşı koyardı. Ancak peygamberler üstün gelip şirke boyun eğdirince bu sefer şirk dininin mensupları, galip dinin mensupları arasına karışıp gerçek inançlarını gizleyerek varlığını devam ettirirdi. Yukarıda da belirtildiği gibi, Belam-ı Baura ve taraftarları Hz. Musa'nın hareketi karşısında bozguna uğrayınca hahamlar ve Hz. İsa'yı katleden Ferisiler kılığında varlıklarını devam ettirmişlerdir. Hz. İsa'ya karşı direnen Ferisiler, tevhid taraftarlarına karşı putperest Roma Kayseri ile birlikte hareket etmişlerdir. Bugün Hz. Musa'nın dininin kılığına girenler, Belamlar ve Samirilerdir. Aşk, sevgi, barış, af, dostluk, vefakârlık, sabır ve fedakârlığın simgesi haline gelen Hz. İsa'nın dini adına Orta Çağ'da Moğolları unutturacak derecede cinayetler işlenmiş ve kan dökülmüştür. Şeriatî'ye göre bunlar, Hz. İsa'nın takipçileri değil, Hz. Musa'nın tevhid dinini içeriden yıkıp şirk dinine döndürmek için keşiş kılığına girmiş Ferisilerdir.⁵⁵

Şeriatî'nin daha cesur davranarak bu sefer şirkin Müslüman toplum içindeki seyrini analiz etmeye başladığını görüyoruz. Onun ifadeleriyle söyleyecek olursak, bugün gizli şirkin taraftarları cihada gidiyor, İslami fetihler yapıyor, görkemli camiler inşa ediyor, camilerde cemaatle namaz kılıyor ve Kur'an okuyor. Bütün İslam âlimleri ve kadılar bu dine tâbidir; Peygamber dininin ve dinî şiarların, savunucularıdır. İşin görünen yüzü böyle olsa da bu tezahürün özü ve ruhu şirke dayanmaktadır.⁵⁶

Şeriatî, açık şirk ve gizli şirke Hz. Muhammed ve Hz. Ali dönemlerinden örnekler verir. Aynı tevhid dininin tebliğcisi olan iki önderden Hz. Muhammed'in muzaffer olurken Hz. Ali'nin yenilgiye uğramasını analiz eder ve yorumlar. Aynı din, aynı Kur'an, aynı ilah ve aynı dönem olduğu halde niçin biri başarılı olurken diğeri başarısız olmuştur? Ona göre bunun sebebi, Hz. Ali'nin uzlaşmacı olmaması, zulme sessiz kalmaması değildir. Çünkü aynı özellikler tevhid dininin tebliğcisi Hz. Muhammed'de de vardır. Gerçek sebep, Hz. Muhammed'in açık şirkle mücadele etmişken, Hz. Ali'nin gizli şirkle mücadele etmiş olmasıdır. Bu etken, ırkçılık ve sınıflaşmaya dayalı putperestlik dini, Kureyşli mele ve mütrefinin meşrulaştırma aracına dönüştürdükleri şirk dinidir. Hz. Ali şirk dinlerini "ticaret dini" ve "korkakların dini" olarak nitelemektedir. Şirk dini, Hz. Peygamber zamanında maskesizdi, açıktı. Ebu Süfyan, Ebu Cehil ve Ebu Leheb, siyasi ve ekonomik egemenliklerinin dayanağı olan putperestliği açıkça savunuyorlardı. Açık düşmanı mağlup etmek kolaydır. Hz. Ali ise yüzüne tevhid maskesi çekmiş kimselerle savaşıyordu. Hz. Ali'nin karşısındaki düşmanlar, mızrakların ucuna "Muallakat-ı Seb'a" takmış Kureyşliler değil, Kur'an takmış kimselerdi. Tevhid dininin sembolleriyle hareket eden tağutperestlerle mücadele etmek zordur.⁵⁷

⁵⁵ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 30-31, 49.

⁵⁶ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 51-52.

⁵⁷ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 50.

Tevhid dinleri, ilk etapta muzaffer olmuş fakat bir nesil sonra resmî mütevelliler adıyla bir sınıf gücü ele geçirmiştir. Bu mütevelliler, o dinin mabetlerinin idarecileri sıfatıyla sosyal şirki tevhit maskesi altında tevhit mabetlerinde icra etmişlerdir. Dolayısıyla maskeli şirk, İslam, Hıristiyanlık ve Yahudi tarihinde açık şirkten daha derin ve güçlü bir biçimde varlık göstermiştir. Hz. Musa, Firavun'un şirk davasına tevhit ile karşı koymuş, fakat onun yerine geçen ruhaniler, Firavun düzeninin sosyal şirki karşısında yenilmiş, tek tanrı olan Yahve, Firavun tanrılarının rolünü üstlenmiştir. İsa Mesih, dinin mabedini kutsal eşya satan din tacirlerinin elinden kurtarmış, tevhidi ilan etmiş, Roma dünyasını tevhit ile tanıştırmıştır. Ancak onun varisleri, egemen sınıfın üç boyutluluğunu meşrulaştırmak için onun mesajlarından üç tanrı (Baba, Oğul, Ruhulkudüs) çıkarmışlar, tevhidi teslise dönüştürmüşlerdir. Zerdüşt dininin ruhanileri olan mubedler de bir olan Ahuramazda'yı üç ateşe dönüştürmüşlerdir: Şehzadelerin Ahuramazda ateşi, ruhanilerin Ahuramazda ateşi, çiftçilerin Ahuramazda ateşi.⁵⁸

Şeriati, teslisin sınıfsal bir şirk şekli olduğunu belirtir. Başlangıçta "Kabil" suretinde tek boyutlu olarak ortaya çıkan egemen sınıf, insanlık tarihi boyunca gelişerek üç boyutlu hale gelmiştir: Biri siyasi güç, biri dinî güç, diğeri ekonomik güçtür. Bunlar, Kur'an'da üç sembol ile somutlaştırılmıştır. Siyasi boyutu Firavun, ekonomik boyutu Karun, dinî/ruhani boyutu Belam-ı Baur temsil etmektedir. Üçü de aynı kumaştan olup birincisi baskı yapar, ikincisi sömürür, üçüncüsü eşekleştirir. Tevhit peygamberi zafere ulaşınca mağlup olan şirk temsilcileri peygamberin safına geçip onun vekilleri namıyla halka hükümet etmeye başlamışlardır. Yahudi hahamları Hz. İsa ile önce savaşmışlar, savaşarak muzaffer olamayacaklarını anlayınca bu sefer İsa'nın keşişleri kisvesine bürünmüşlerdir. İsa'nın keşişleri de İslam ile yaptıkları mücadelede yenilgiye uğrayınca çareyi halifelere bağlı ruhaniler olmakta bulmuşlardır. Hz. Hüseyin'e karşı fetva verenler işte bunlardır.⁵⁹

4. Aydınların Genelleyici Din Yorumlarının Eleştirisi

Şeriati, Batılı aydınları ve onların taklitçileri konumundaki Doğulu aydınların genelleyici tek tip din anlayış ve yorumlarını analiz ederek kendi iki kutuplu din anlayışı açısından eleştiriye tabi tutar. Ona göre şirk dininin etkileri ve doğurduğu sonuçlar, 19. yüzyıl din karşıtı aydınlar tarafından ileri sürülen "din afyondur" iddiasıyla örtüşmektedir. "Din, halkların ölümden sonraki hayata bağladıkları ümit dolayısıyla bu dünyadaki mahrum, zavallı ve perişan durumlarına tahammül etmelerini sağlayan bir afyondur. Din afyondur; çünkü insanların başlarına gelen her şeyin Allah'ın iradesiyle olduğunu ve bu durumu değiştirmek için gösterilen her çabanın Allah'ın iradesine karşı çıkmak anlamına geldiğini öğretmektedir." Şeriati'ye göre yol açtığı sonuçlar sebebiyle aydınlarca savunulan "Din, insanların ilmî hakikatlere karşı bilgisizliğinin bir ürünüdür.", "Din, insanların boş ve anlamsız korkularının bir ürünüdür." ve "Din, feodalite dönemindeki kayırmanın, ayrımcılığın, sermayedarlığın ve yoksunluğun bir ürünüdür." gibi görüşler doğrudur.⁶⁰

⁵⁸ Şeriati, *Dinler Tarihi I*, 310-311.

⁵⁹ Şeriati, *Dinler Tarihi I*, 313.

⁶⁰ Şeriati, *Dine Karşı Din*, 31. Şeriati'nin dinin kaynağı ve işlevi ile ilgili olarak naklettiği yargılar 19. Ve 20. Yüzyıl Batı düşünürleri tarafından ortaya atılmıştır. Bunlar hakkında genel bilgi için bk. Günay Tümer, "Din/Genel

Şeriatî'ye göre "Din, korkunun bir ürünüdür", "Din afyondur", "Din özgürlüğü ortadan kaldırıır" ve "Din, feodal sistemin bir ürünüdür." diyenler doğru söylemekle birlikte onlar bu yargıya tevhid dininden hareketle değil, şirk dininden hareketle ulaşmışlardır. Bu yargının sahipleri din bilimciler değil, tarihçilerdir. Tarihî verilere bakıldığında tarih boyunca dinler, ister tevhid dini adıyla şirk dinine arka çıksın, isterse açıkça şirk dini olarak ortaya çıksın, neticede hepsinin yaptığı şey aynıdır.⁶¹

Şeriatî, hem İbrahimî dinlerde hem de şirk dinlerinde Allah'a atfedilen isim ve sıfatların mukayeseli olarak incelendiğinde halkın korku ve cehaletinin ürünü olan dinin, şirk dini olduğu neticesine ulaşabileceğini söyler. Çünkü şirk dininin tebliğcileri, halkın bilinçlenerek vaziyeti fark etmelerinden korkmaktadırlar. Halkın kendi kontrolleri altında sadece sıradan sabit bilgilere sahip olmasını isterler. Zira halkın ilmî seviyesi ve bilinci arttıkça şirk dini yok olacaktır. Şirk dini cehalet sayesinde ayakta durur. Dolayısıyla halk uyandıkça, halkın itiraz ve eleştiri ruhu geliştikçe şirk dini sarsılacak ve yıkılacaktır. Şirk dinlerinde ilahlara atfedilen isim ve sıfatlar, zulüm ve istibdadın yansımaları olan heybet, vahşet ve zorbalık gibi anlamlar iken, İbrahimî dinlerde en kadim isimleri şu iki anlamdan türemiştir: Biri, aşk, güzellik, celal ve cemel sahibi bir zata kulluğu (ibadet) ifade eden "mabud" ve terbiye edip yönetmek, arka çıkmak, babalık etmek, rehberlik ve himaye etmek anlamlarını ifade eden "rab"dır. Buna göre "Tarihte hâkim olan dinin, doğal etkenler sebebiyle halkın cahillik ve korkularının ürünü olduğu" tezi şirk dinleri hakkında doğrudur. İbrahimî dinler ise aşkın niyazların, âlemi yönetecek bir yönetime duyulan ihtiyacın ve yaratılış gayesinin bir ürünü; insanın mutlak cemel, celal ve tekâmüle duyduğu ihtiyacın eseridir. Özetle, İbrahimî dinler, insanın ruhi, felsefi ve toplumsal ihtiyaçlarına cevap vermektedir.⁶²

Bilinç, anlama, aşk ve fitrî ihtiyaca dayalı tevhid dini, daima cehalet ve korkunun ürünü olan şirk dininin karşısında yer almıştır. Tevhid dini inkılapçı bir din iken, şirk dini tahrif yoluyla veya tağutlara kulluk eden dinî akideler üretmek suretiyle mevcut durumu savunan muhafazakâr bir dindir. Bu nedenle tevhid dininin peygamberleri, insanı, ilahi iradenin tecellisi ve yaratılış gayesinin temeli olan sünnetullahı tabi olmaya çağırılmışlardır. Tevhid dininin olmazsa olmaz şartı, sünnetullah dışındaki her kuvvete karşı çıkmak ve onları "Lâ" diyerek inkâr etmektir. Tevhid dininin davetçileri insanı tek olan Allah'a kulluk etmeye çağırırken, tağutlar sosyal dengesizlik ve sınıfsal ayrımcılığın sembolleri olan "kölelik" ve "zillet" putlarına tapmaya çağırmaktadır.

Şeriatî, İbrahimi dinlerin peygamberleri ile İran, Hind ve Çin dinlerinin peygambervari rehberleri ve Sokrat, Platon ve Aristoteles gibi filozofları arasında keskin bir ayrım yapmaktadır. Peygamberlerin çoban veya zanaatkâr oluşunu özellikle vurgular. Bununla tevhid peygamberlerinin halkın içinden çıktığını, diğer din önderlerinin aristokratlar ve egemen sınıflar içinden çıktığını ispatlamak ister. Peygamber'in ümmî olmasını da okuma yazma bilmeme anlamında değil, ümmete, halka mensup olma anlamında kabul eder. İbrahimî olmayan dinlerin peygamberleri siyasi, ekonomik veya dinî gücü temsil eden sınıflardan birine bağlı iken, İbrahimî peygamberler halkın içinden

Olarak Din", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994), 9/312-320.

⁶¹ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 32.

⁶² Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 33.

çıkışlardır.⁶³ Şeriatî'nin kavramlara ideal anlamlar yükleyerek tevhidî dünya görüşünü temellendirmeye, bir ideoloji inşa etmeye çalıştığını görmekteyiz. Ezilenlere nispet ettiği ideolojiyi tevhid ile özdeşleştirme yoluna gitmektedir.

Tevrat ve İncil'in tahrif edilmeyen kısımları ile Kur'an'ın tamamında Allah ve insanlar aynı safta yer alır. Yani sosyal, ekonomik ve siyasi meselelerin ele alındığı tüm ayetlerde "nas/insanlar" kelimesinin kullanıldığı yere rahatlıkla "Allah" kelimesi konabilir veya "Allah" kelimesinin yerine "insanlar" sözcüğü yerleştirilebilir. Her iki durumda da cümle aynı anlamı verir. Mesela "Eğer Allah'a güzel borç verirsiniz..." (Teğabun 64/17) ayeti incelenebilir. Allah'ın kazancı az mı geliyor ki insanlardan borç vermesini istesin? Burada ayetin maksadı, insanları birbirlerine güzel borç vermeye teşvik etmektir. Tevhidi toplumcu ve adil bir sosyal düzen ile özdeşleştiren Şeriatî, Allah ile halk kelimeleri arasında irtibat kurmakla kalmaz, şirk dinlerinin öncülerini ifade eden mele ve mütrefin kavramlarını da sosyal gayeler doğrultusunda analiz eder. Ona göre Allah'ın ve insanların safının karşısında Tağuta kulluk edenler yer almaktadır. Kur'an, tağuta kulluk edenleri "mele" ve "mütrefin" isimleriyle tanıtmaktadır.⁶⁴ Bunlar, kendi toplumlarında göz kamaştıran, her şeye karar veren ancak hiçbir sorumluluk taşımayan seçkinlerdir. Tarih boyunca mele ve mütrefinin dini hüküm sürmüştür. İbrahimî tevhid dini, tağuta kulluk eden "mele" ve "mütrefin" dinine karşı her zaman kıyam etmiş, halkı da bu dine karşı kıyama çağırmıştır. Tevhid dininin muhatabı halk, hedefi adaleti tesis etmektir. Tevhid dini, bilincin, aşkın, kulluğun ve uyanışın ürünüdür. Tevhid dini tarihe karşı eleştirel bir harekettir ve hiçbir zaman tarihte tam anlamıyla tahakkuk etmemiştir. Tarihte çoğunlukla şirk dini hâkim olmuştur.⁶⁵

Şeriatî, peygamberlerin misyonu ile Avrupalı aydınların misyonu arasında bir benzerlik kurar. Orta Çağ'da hâkim olan dine ve Kiliseye karşı mücadelede temsil ettikleri rol açısından ve tahrif edilmiş dine, İsa kisvesine bürünmüş şirk dinine karşı mücadele ederek Avrupa'yı bin yıllık duraklamadan kurtarmaları bakımından Avrupalı aydınların ve özgürlükçülerin misyonu, tarih boyunca İbrahimî peygamberler tarafından icra edilen misyonun aynısıdır. Bu itirafına rağmen Şeriatî, bu aydınların vardıkları sonucu doğru bulmaz. Şirk dini ile tevhid dinini bir tutmalarını eleştirir.⁶⁶

Şeriatî'ye göre Avrupalı materyalist aydınlar, halkın hakkını gasp edip onları yoksullaştıran egemenlerin şirk dini hakkındaki haklı düşüncelerini genelleştirmekle yanlışa düşmüşlerdir. Şeriatî, Avrupalı aydınların zulmü meşrulaştıran din türü hakkındaki yargılarını paylaşmakla birlikte aynı hükmü tevhid dinine teşmil etmelerini eleştirir. Kendisini imtiyazlı üst tabakanın, hâkim sınıfın, üstün ırkın, yönetici kesimin ve zenginlerin varisi olarak kabul eden Buda dini, Zerdüşî dini, Mezdek dini, Mani dini ve Yunan dinleri hakkındaki doğru yargılarını ya da din adına ortaya çıkan hükümetler ve din adamları hakkındaki isabetli düşüncelerini tevhid dinine mal etmelerini hatalı bulur.

⁶³ Şeriatî, *Dinler Tarihi I*, 313-314.

⁶⁴ Mele, toplumun ileri gelenleri, söz sahipleri demektir. Bk. Araf 7/60. Mütrefin ise şımarıklık içinde sorumsuzca yaşayanlar demektir. Bk. Vakıa 56/45.

⁶⁵ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 34-35.

⁶⁶ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 55-56.

Hâlbuki tarih boyunca haksızlık ve sömürüye karşı tevhid dininin peygamberleri ve takipçileri mücadele etmiştir. Peygamberler, şirk dininin mensupları tarafından ortadan kaldırılmış; hak dinin takipçileri, şirk dininin koruyucusu olan hükümetler tarafından zehirlenmiş veya öldürülmüştür. Buna rağmen tevhid dini taraftarlarını diğerleri ile aynı safa koymak, bilimsel tutuma, aydın kişiliğe ve apaçık gerçeklere aykırıdır.⁶⁷

Şeriatî, Ebuzer'i yetiştiren din hakkında böyle düşünülmemeyeceğini onun haksızlığa karşı isyanı öğütleyen şu çarpıcı ifadesiyle anlatmaya çalışır: "Evinde yiyecek bir şey olmadığı halde kılıcını çekip de insanlara saldırmayan kimseye şaşarım!" Burada konuşan bir dindar değil, dindir aslında. Ebuzer, dinin insan şekline bürünmüş halidir. Bu sözle Ebuzer sadece sömürgeciyi sorumlu tutmaz, aynı toplumda yaşayıp da sömürüye karşı çıkmayan herkesi sorumlu tutar.⁶⁸

Şeriatî'ye göre aydın ve âlimlerin misyonu, dini ihya etmek, tarihte tahakkuk etmemiş bir dini hâkim kılmaktır. Ancak bu amacın tahakkuk etmesi için halkın yüksek düzeyde olgunlaşması, dinî vicdan bilincine sahip olması, tevhidin gerçek manasını kavraması, tevhidin tağuta kulluktan farklı olduğunu anlaması ve yaşayarak hissetmesi gerekir. Bu yolla tevhid elbisesine bürünmüş şirkin yalancı yüzünü teşhis edebilir ve şirkin maskelerini parçalayarak yok edebilir. Bu sayede insanlar cehalet ve korkunun ürünü olan şirk dininden kurtulup tevhid dinine kavuşabilir.⁶⁹

Şeriatî, kendisine "Sen bir aydın olarak nasıl olur da dine bu kadar dayanırsın?" diyen aydınlara verdiği cevapta aydınlara misyonunu şöyle ortaya koymaktadır:

"Benim sözünü ettiğim din, geçmişte tahakkuk etmiş ve toplumda hâkim olan din değil, aksine sözünü ettiğim din, tarih boyunca topluma hâkim olan dini ortadan kaldırmayı hedef edinmiş dindir. Şirk dininin her türüsünü ortadan kaldırmak için kıyam eden peygamberlerin dininden söz ediyorum. Ki sosyal açıdan ve halkın toplumsal hayatı anlamında tarihte hiçbir zaman tam olarak tahakkuk etmemiştir. Bu nedenle bizim sorumluluğumuz, bu dinin tahakkuk etmesi için çalışmaktır. Bu mesuliyet tevhid peygamberleri tarafından ilan edilen, gelecekte tevhid dininin beşerî toplumlara hâkim olması ve uyutan, uyuşturan ve tevilci şirk dinlerinin yerini alması için gerekli olan insanî bir sorumluluktur."⁷⁰

Sonuç

Ali Şeriatî, dinler tarihinin genel ve yaygın din tanımlarının dışına çıkarak dini tevhid ve şirk kutuplaşması üzerinden tanımlamakta ve açıklamaktadır. Bu çalışmada düşünürün dini felsefi ve kelami, manevi ve batını yönlerinden ziyade sosyal, ekonomik ve siyasal yansımalarıyla ele aldığını, dinin dünya hayatı açısından işlevselliğini vurgulayarak konumlandığını gördük. Bu bir çeşit siyasal ve sosyal okuma biçimidir.

Şeriatî'ye göre tarih boyunca belli dönemlerde insanlığa uyarıcı ve bilinçlendirici tebliğciler olarak gönderilen peygamberler, her defasında meşrulaştırma aracına dönüştürülen ve şirkin yeni şekli haline getirilen tevhid dinini öğretmişler ve kendi sınırlı zamanları içinde uygulamışlardır. Şeriatî, tevhid dininin çok kısa süre varlık gösterdiğini

⁶⁷ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 56-57.

⁶⁸ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 59.

⁶⁹ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 53.

⁷⁰ Şeriatî, *Dine Karşı Din*, 36.

ve hüküm sürdüğünü iddia etmektedir. İslam dini bu perspektiften incelendiğinde İslam tarihinde dinin daha çok tevhid dini değil de şirk dini şeklinde varlık gösterdiği anlaşılacaktır. Şeriatî'ye göre bu, dinin ortaya çıkış amaçlarına uygun bir işlev mi gördüğü yoksa dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik şartlarını meşrulaştırma aracı olarak mı kullanıldığına bakılarak anlaşılabilir.

Kur'an'ın tebliğ mücadelesi tarihinde gündeme getirdiği bazı örnekler, mesela Habil ve Kabil, Musa ve onun karşısında Firavun, Karun, Belam ve Samiri, Hz. İsa karşısında Ferisiler ve ileriki dönemde Hıristiyan din adamları, Şeriatî için tevhid-şirk diyalektiğinin ya da çift kutuplu din anlayışının önemli örnekleridir. Şeriatî sadece İbrahimî dinler tarihindeki oluşum ve gelişmeleri değil, basit veya gelişmiş tüm dinleri bu bakış açısıyla değerlendirmektedir. Özellikle İran'da belli bir geçmişi olan Zerdüşt dinini ve onun sınıfsal ayrımcılığı pekiştirmek için aldığı biçimleri bu açıdan incelemektedir. İbrahimî olmayan Doğu dinlerinin ilk halinin tevhid olup olmadığını söylemekte kararsız görünmektedir. Şeriatî, herhangi bir cihatçı ve inkılapçı Müslüman'ın dini siyaset amaçları doğrultusunda okumasının çok ötesinde zahire bakarak değil, niyet, amaç ve sonuçları dikkate alarak tevhid veya şirk olarak nitelemektedir.

Sonuç olarak Şeriatî'nin din yorumu ve okuma biçiminin akademik amaçları taşımak yerine tarihi ve toplumu gerçekçi ve net bir şekilde anlama ve açıklama gayesine matuf olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Ahışhalı, M. Melih. *Bir Kültür Gerillası Olarak Ali Şeriatî*. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Ahmedî, Hamid. *Dünyada Ali Şeriatî*. Çev. Yasin Demirkıran. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Aydın, Mahmut. "Ali Şeriatî'nin Dinler Tarihine Bakışı", *Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriatî*, ed. Murat Demirkol. Ankara: Fecr Yayınları, 2013.
- Cesur, Ertuğrul. *Dr. Ali Şeriatî ve Bir İdeoloji Olarak İslamcılık*. Ankara: Fecr Yayınları, 2012.
- Cürcâni, Seyyid Şerif. *Et-Ta'rifât (Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü)*. çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çalışkan, İsmail. *Kur'an'da Din Kavramı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Demirkol, Murat (ed.). *Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriatî*. Ankara: Fecr Yayınları, 2013.
- Durkheim, Emile. *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. çev. Fuat Aydın. Ankara: Eskiyeşi Yayınları, 2018.
- Düzgün, Şaban Ali. "Kur'an'ın Tevhid Felsefesi". *Kelam Araştırmaları* 3/1 (2005).
- Erat, Seda. *Ali Şeriatî Düşüncesinde İslam ve Siyaset İlişkisi: Kavramsal Bir Analiz*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Gündüz, Şinasi. "Sabîlikte Din ve Din Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları II* (Ankara: Aydoğdu Ofset, 2000), 135.

- Harman, Ömer Faruk. "Yeni Ahid'de Din ve Din Anlayışı". *Dinler Tarihi Araştırmaları II*. Ankara: Aydoğdu Ofset, 2000.
- İnce, Cansu. *Ali Şeriati'ye Göre Dinlerde Tevhit ve Şirk Diyalektiği*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Kutub, Seyyid. *Yoldaki İşaretler*. çev. Salih Uçan. Ankara, Fecr Yayınları, 1996.
- Mevdudi, Ebu'l-Alâ. *Dört Terim*. çev. O. Cilacı - İ. Kaya. İstanbul: Beyan Yayınları, 1987.
- Mustafa Sinanoğlu, "Şirk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39/193.
- Özer, Aykut. *Ali Şeriati'nin Dinler Tarihindeki Rolü*. Kars: Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Özler, Mevlüt. *İslam Düşüncesinde Tevhid*. İstanbul: Nun Yayıncılık, 1995.
- Çakmakçı, Rabiye. *Ali Şeriati'nin Düşüncesinde Merkezi Bir Kavram Olarak Tevhidin Rolü*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Rahnema, Ali. *Müslüman Ütopyası*. Çev. İhsan Toker. Ankara: Hece Yayınları, 2005.
- Sarmuş, İbrahim. *Bütün Yönleriyle Seyyid Kutub*. Ankara: Fecr Yayınları, 2018.
- Şeriati, Ali. *Dine Karşı Din*. Çev. Doğan Özlük. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Şeriati, Ali. *Dinler Tarihi I*. Çev. Ejder Okumuş. Ankara: Fecr Yayınları, 2019.
- Şeriati, Ali. *Dinler Tarihi II*. Çev. Ejder Okumuş. Ankara: Fecr Yayınları, 2016.
- Şeriati, Ali. *İslambilim I*. çev. Hicabi Kırlangıç. Ankara: Fecr Yayınları, 2018.
- Şeriati, Ali. *Öze Dönüş*. Çev. Ejder Okumuş. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.
- Tümer, Günay. "Din/Genel Olarak Din". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/312-320. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- Yumak, Yılmaz. *Ali Şeriati'nin Dinler Tarihi Çalışmalarının Metodolojik Açından Değerlendirilmesi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.